

УДК 94(477)

Юрій Марусик

МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ СТУДЕНТІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ НУ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”)

У статті на прикладі НУ “Львівська політехніка” висвітлено міграційні настрої студентів кризь призму модернізації країни упродовж перших десятиліть її незалежності.

Ключові слова: Україна, модернізація, міграція, студенти, потенціал, цінності, “Львівська політехніка”.

Протягом перших десятиліть незалежності перед Україною постає невіршене питання якнайшвидшої модернізації. Це стосується і державних інститутів, і економіки, і суспільства загалом. Модернізація у будь-якій з перелічених сфер не може відбуватись без покращення якості людського капіталу. Неможливо демонструвати сталий розвиток, перейнявши лише інституційні структури більш передових держав, без наповнення цих інститутів людьми, які змогли б реалізувати свій потенціал, таким чином отримуючи користь і приносячи її суспільству. В умовах міжнародної конкуренції за людський капітал Україна мусить виробляти власні підходи до впливу на склад свого населення, зокрема, в сфері міграції молоді.

Питання модернізації досліджували Р. Інглхарт, С. Хантінгтон, П. Штомпка та інші. Тематикою людського капіталу та його впливу на трансформаційні процеси займались Д. Массей, М. Бутко, Ж. Дерій та ін. Динаміку міграційних процесів протягом останніх десятиліть вивчали М. Крітц, М. Л. Баччі, та ін.

Недостатньо вивченим є поєднання теорії модернізації та людського капіталу із прикладними дослідженнями міграційного потенціалу студентів вітчизняних вузів як ключових учасників процесу формування людського капіталу України.

Під поняттям “модернізація” американський дослідник С. Хантінгтон розуміє багатоаспектний процес, пов’язаний зі змінами у всіх сферах людської діяльності та мислення, а основні аспекти модернізації – це урбанізація, індустріалізація, секуляризація, демократизація, освіта, роль засобів масової інформації [2, с. 51]. Ці аспекти з’являються у тісному взаємозв’язку між собою. На психологічному рівні модернізація означає фундаментальне зрушення в цінностях, установках і очікуваннях, а, отже, і у всій людській діяльності [2, с. 51]. С. Хантінгтон стверджує, що у демографічному плані модернізація означає зміни в способі життя, помітне зростання рівня здоров’я і тривалості життя, зростання професійної, вертикальної і географічної мобільності [2, с. 50–51]. Таким чином, американський дослідник доводить, що модернізація змінює не лише спосіб життя та мислення, але і їх організацію та локацію.

Розглянувши питання модернізаційних процесів з точки зору цінностей та задоволення потреб окремих членів суспільства, Р. Інглхарт виділяє модернізацію та постмодернізацію. Якщо модернізація передбачає перехід від традиційного суспільства, скріпленого консервативними традиціями та релігією до суспільства етатистського, де традиція витісняється раціональністю і бюрократизацією, то для постмодернізації характерна кардинальна зміна цінностей в сторону постматеріалізму, перерозподіл сфер державного втручання заради суб’єктивної якості життя і самореалізації індивіда [1]. Але таке “роздержавлення” відбувається не кардинально, без відмови від історичного досвіду етатизму.

Постмодернізація відбувається в умовах, які створили держави всезагального добробуту, – впевненості в завтрашньому дні та безпеці. Члени суспільства, соціалізація яких відбулась під час зниження екзистенційних ризиків, пов'язаних із голодом та війнами, починають менш терпимо ставитись до втручання держави у ряд сфер, якими вона традиційно опікувалась. Суспільство стає більш індивідуалізованим і навіть атомізованим. Згідно із даними дослідницького проекту World Values Survey, від 1981 р. у різних країнах, при стабільному забезпеченні матеріальних потреб, постійно зростає відсоток населення, для яких ключове значення мають постматеріалістичні цінності [3]. В таких умовах зменшується суспільна значимість старих соціополітичних поділів та розмиваються традиційні групи самоідентифікації, зокрема і національні. Для населення важливішими стають питання суб'єктивної якості життя, самореалізації, охорони навколишнього середовища, забезпечення прав різних меншин, зміни гендерних ролей та ін.

Як модернізація, так і постмодернізація значно впливають на формування міграційних потоків [7]. У процесі постмодернізації суспільство переживає фундаментальні зрушення, які доповнюють і модифікують його функціонування. Серед них демографічний перехід, який спричиняє нестачу трудових ресурсів у розвинених країнах, що долається з допомогою іммігрантів [6]. Водночас, значно зменшується і традиційна прив'язаність членів суспільства до свого місця народження. Найбільш розвинені країни, в яких спостерігається зростання важливості постматеріалістичних цінностей, стали помітними донорами для максимальної кількості своїх сусідів того ж рівня розвитку [5].

Сусіди України – країни ЄС – на сьогодні проходять стадію постмодернізації. Як і передбачав Р. Інглхарт [1], зниження темпів зростання економічного добробуту та зниження відчуття безпеки внаслідок нестабільності призводить до певного відкату цього процесу, але не ліквідацію. Україна залишається серед країн, де не сформована держава всезагального добробуту, але трансформації, що відбуваються в Європі та США значною мірою вплинули на неї. Ми постійно чуємо, бачимо і навіть ідеалізуємо Європу на цьому етапі розвитку. В українському інформаційному просторі ретранслюються цінності, притаманні саме суспільствам, які самостійно досягнули високих результатів та дійшли до етапу постмодернізації, але соціалізація більшості членів українського суспільства не пройшла в умовах держави всезагального добробуту, для населення актуальними залишаються екзистенційні страхи. Водночас, громадяни України можуть не лише комунікувати із суспільствами, які переживають постмодернізацію, а й досить вільно мігрувати туди. В умовах, коли традиційний зв'язок із територією народження послаблюється [1], зокрема, серед молоді, економічна нестабільність і збройний конфлікт значно посилює міграційний потенціал українців. Україна ще не пройшла власної стадії модернізації, але уже відчуває на собі впливи постмодернізації сусідів. І для постмодернізації, і для модернізації необхідні не лише передові інститути та технології, а й людський капітал, збереження і посилення якого має стати метою для нашої держави.

Теорія Інглхарта передбачає вагомий період, протягом якого держава формує позитивні практики, після чого вони вже як традиція самовідтворюються суспільством без обов'язкового впливу держави. Відповідно, Україна залишається на рівні, коли наші інститути активно формуються та реформуються в процесі євроінтеграції. Це відбувається в рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, з допомогою вимог для реалізації візової лібералізації [14] та інших форм взаємодії із загальноєвропейськими структурами. Але повноцінна модернізація стосується не лише інститутів, а й діяльності всього суспільства. Актуальною проблемою в процесі модернізації залишаються деякі традиції населення, зокрема й еліти. В ході реформ в Україні

ще мають утвердитись верховенство права, несприйняття корупції, секуляризм і т. д., як практика, яка підтримується авторитетом держави, і аж після цього могла б проходити постмодернізація. Таким чином, перед українським суспільством стоїть актуальне завдання реформування державних і громадських інститутів, формування ефективних та раціональних практик у різних сферах соціальної системи за західноєвропейським зразком. Тому збереження і посилення людського капіталу, який би наповнював ці інститути та практики є необхідним елементом повноцінної модернізації та постмодернізації України.

За Інглхартом постмодернізація – це процес, який, насамперед, охоплює сучасні покоління, які соціалізувались під впливом певного набору факторів у країнах, де суспільствам вдалось подолати екзистенційні страхи населення та почали поширюватись постматеріалістичні цінності. Водночас, цей процес співіснує із глобалізацією, яка пришвидшує поширення цінностей з допомогою “м’якої сили”. Глобалізація також змінила умови співпраці та конкуренції держав та інших акторів на міжнародній арені, зокрема, і за людський капітал. Людський капітал відображає здібності, навички до праці, здоров’я, економічну активність, рівень освіти і показує максимально можливу потенційну сукупну продуктивність праці [8, с. 130].

Попри низку негативних факторів, Україна займає досить високі місця у The Human Capital Report 2016. Наша країна посіла 26 місце в загальносвітовому рейтингу людського капіталу [9, с. 9]. Зокрема, автори звертають увагу на незвично високий результат з огляду на низький рівень ВВП на одну особу. Українці отримали високі рейтинги, зокрема молодь, завдяки охопленню освіти, але вікові групи, де оцінюється реалізація людського потенціалу, відстають від конкурентів. Крім цього, однією з важливих особливостей сучасності автори вважають розвиток цифрових платформ, що дозволяють мільйонам бідних та маргіналізованих працівників отримати доступ до глобального ринку праці [9, с. 1], з допомогою цих нових інструментів працівники можуть якщо не подолати технічну відсталість власної країни, обійшовши певні етапи розвитку, то принаймні отримати робочі місця, не виїжджаючи за кордон. За даними World Economic Forum українські громадяни становлять помітну групу на таких платформах [9, с. 27].

Така необхідна для успішної модернізації нашої країни молодь має значний потенціал для власної реалізації як в Україні, так і за кордоном. Молодь становить найактивнішу та наймобільнішу групу, від самореалізації якої значною мірою залежатиме майбутнє нашої держави. Студентство як частина молоді виступає інноваційним резервом суспільства в цілому, який концентрує у своїх поглядах і ідеях потенціал майбутніх політичних, культурних і економічних перетворень у суспільстві [11, с. 152].

У сучасних умовах важливою ознакою, що характеризує населення України, а зокрема, і молодь, є міграційний потенціал. Результати дослідження соціологічної групи “Рейтинг” показують, що 30% опитаних українців скоріше хотіли б поїхати за кордон на постійне місце проживання, 41% – хотіли б працювати за кордоном [15, с. 4]. Наймолодша категорія респондентів (18–35) демонструє ще вищий міграційний потенціал – 63% відповіли, що хотіли б працювати за кордоном [15, с. 8]. Водночас, дослідження, проведене на замовлення представництва МОМ в Україні, демонструє і тенденцію до посилення міграційних настроїв серед молоді. Результати опитування, проведеного в 2016 р., показує, що в найближчі роки група населення віком 18–29 років буде відігравати провідну роль серед представників короткострокової міжнародної міграції – 38% у майбутньому у порівнянні з теперішнім показником – 23% [14, с. 35].

У 2014 та 2016 рр. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка” провів соціологічні дослідження для визначення міграційних настроїв студентів, зокрема, тих які навчаються у Львівській політехніці. Збір емпіричного матеріалу здійснювався з допомогою анкетування. В 2014 р. генеральна сукупність становила 6386 студентів I і V курсів, вибірка сукупність – 827 респондентів, гранична похибка – 3,18% при довірчій вірогідності 0,95. У 2016 році генеральна сукупність становила 6293 студентів IV і V курсів, вибірка сукупність – 401 особа, гранична похибка – 4,73% при довірчій вірогідності 0,95. Для цієї статті ми вибрали порівняння результатів п'ятого курсу НУ “Львівська Політехніка” опитаних у 2014 та 2016 роках.

Найзагальнішим питанням, яке описує довготермінові плани та уявлення про власне майбутнє студентів було “Де ви бачите своє майбутнє” (Рис. 1).

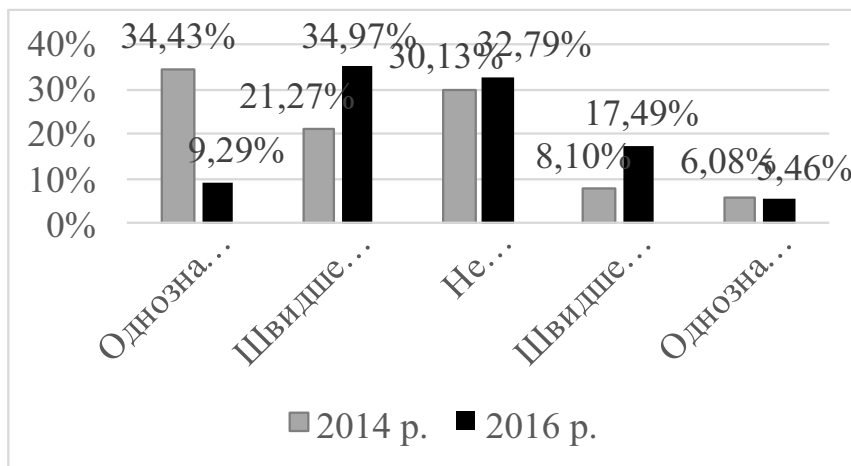

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання “Де Ви бачите своє майбутнє?”, 2014 р., 2016 р.

У 2014 р. найбільше респондентів були впевнені в тому, що залишаться в Україні (34,43%), доповнює цей високий результат варіант “Швидше в Україні” (21,27%). Але на другому місці за кількістю виявились студенти, які ще не визначились (30,13%). Значно меншими були результати тих, хто бачив своє майбутнє поза Україною. Припускали можливість свого майбутнього за кордоном 8,1%, а були впевнені у виїзді до іншої країни всього 6,08% респондентів. У 2016 році ми побачили значні відмінності у поглядах студентів на це питання. Значно зменшилась кількість тих, хто впевнений у виборі України (до 9,29%), але зросла кількість тих, хто вагається, все-таки надаючи перевагу Україні (34,97%). Як і раніше, другою за кількістю групою респондентів виявились ті, хто не визначився (32,79%), майже незмінною залишилась кількість тих, хто впевнений у своєму майбутньому за кордоном (5,46%). Водночас, значно зросла кількість п'ятикурсників, які бачать своє майбутнє швидше за кордоном (17,49%). Тобто, загалом зменшилась впевненість студентів у власному майбутньому в Україні, і зросла кількість тих, хто розглядає різні варіанти – залишатися в Україні чи виїжджати за кордон.

Якщо в 2014 р. основними причинами для виїзду за кордон були безробіття, можливість професійної реалізації за кордоном та підвищення матеріального статусу, то в 2016 р. саме різниця між зарплатами стала найважливішим фактором. Водночас, бажання оволодіти навичками і вміннями, недоступними в Україні, корупція, якість медицини та ін. були і залишаються лише додатковими

стимулами для міграції. У 2014 р. студенти стверджували, що найважливішими причинами не виїжджати з України були наявність в Україні сім'ї та патріотизм. У 2016 р. для більшості респондентів причиною залишитись була сім'я (77,60%), водночас, патріотизм вибрали лише 28,96%.

Вказуючи бажаний термін міграції, в 2014 та 2016 роках найчастіше студенти обирали різні варіанти від кількох місяців до року. Але у 2016 р. зросла частота вибору варіантів “на 2-3 роки” та “ще не визначився”. Тобто, як і в баченні свого майбутнього, у студентів збільшується невизначеність вибору. Але попри зростання бажаного терміну, домінування варіантів довгострокової міграції залишається позитивним фактором, адже саме такий тип міграції не призводить до остаточної втрати людського капіталу.

Проблемною для України загалом та системи освіти, зокрема, є робота українських мігрантів не за фахом [12]. Більшість (77,14%) опитаних у 2014 р. студентів відповіли, що готові працювати не за фахом, зокрема, тимчасово. У 2016 році частка таких відповідей зросла до 80,36%, насамперед, за рахунок тих, хто готовий до тимчасової роботи не за фахом (51,79%). Водночас, однозначно ствердно відповіли на це питання менше респондентів – 28,57% проти 44,08% у 2014 р.

Серед бажаних країн для міграції найчастіше респонденти вказували США, Німеччину та Польщу. Водночас, бажання і можливість трудової міграції найчастіше поєднуються у виборі Польщі, що теж дає надію на полегшене повернення мігрантів внаслідок географічної близькості наших країн.

На питання “Як може вплинути на Ваші плани встановлення безвізового режиму з Європейським Союзом?” найчастішою відповіддю була “буду частіше їздити до Європейського Союзу з туристично-відпочинковою метою” (2014 р. – 46,56%, 2016 р. – 67,67%). У 2016 р. значно зросла кількість респондентів, які обрали варіант “зможу тимчасово підпрацювати в ЄС (54,10%). В 2014 р. такий варіант обрали 15,78%. Тобто, із наближенням перспектив візової лібералізації зростає очікування полегшення короткострокової міграції. Крім цього, більшість (56,28%) респондентів, опитаних у 2016 р. вважають, що візова лібералізація дозволяє працевлаштування в ЄС. А 29,51% вважають, що вона дозволяє постійно проживати в ЄС. Знають, яким буде термін безвізового в'їзду менше третини респондентів (31,15%). Попри те, що візова лібералізація може у непрямий спосіб полегшити трудову міграцію, в умовах, коли майже половина (49,42%) респондентів стверджують, що вони погодилися б на неофіційне працевлаштування за кордоном, можна очікувати неоднозначних наслідків для людського капіталу України. Наші висновки частково корелюють із результатами дослідження GFK Ukraine, що свідчать про зростання частки громадян, які схильні погодитися з ризикованими пропозиціями щодо роботи за кордоном [13, с. 9]. Така ситуація доповнює тенденцію, яку фіксує дослідження МОМ, проведене в 2016 р., а саме зростання обсягів нерегульованої міграції на кордонах ЄС з Україною (кілька тисяч осіб щороку), що автори вважають все ще невисоким рівнем, порівнюючи із ситуацією в Південній Європі [14, с. 34].

Тобто, і наші, і загальноукраїнські дані свідчать про ризик зростання, зокрема, нерегульованої міграції. Це виклик не лише для країн ЄС, а й для України, громадяни якої мають все більше шансів маргіналізуватись за кордоном, формуючи все більшу групу обмежених у правах порушників законодавства країни призначення. Зокрема, це стосується молоді – значна частка опитаних готова працювати не за фахом (втрачаючи кваліфікацію) і неофіційно (знижуючи свій соціальний статус в країні перебування).

Таким чином, в сучасних умовах, коли міграція стає соціальним фактом, знеособленою тенденцією, яка охоплює не лише конкретних людей, а впливаючи

на суспільство загалом, вона постає перед Україною як серйозний виклик, зокрема, з огляду на нагальні потреби модернізації.

Наші дослідження міграційних настроїв студентів показують, що у питаннях, які стосуються не лише потенційної короткострокової міграції, а й того, де довгостроково буде реалізовуватись їхній кваліфікаційний та соціальний капітал, за останні два роки спостерігаються негативні тенденції. Опитані студенти у баченні своїх перспектив більше орієнтовані на Україну, але за ці два роки зменшилась впевненість студентів у власному майбутньому в Україні і зростає частка тих, хто розглядає різні варіанти – залишатися на Батьківщині чи виїжджати за кордон. У питанні бажаного терміну трудової міграції переважають варіанти короткострокової міграції, яка є найсприятливішим варіантом для збереження людського капіталу України. Але в 2016 році спостерігається збільшення бажаного терміну міграції. Також зростає і без того висока частка згідних на неофіційне працевлаштування. Тому, зважаючи на погану поінформованість щодо умов візової лібералізації та очікування від неї можливості трудової міграції, варто очікувати від цього процесу неоднозначних наслідків для людського капіталу, а отже і для ресурсу модернізації України.

З допомогою і навіть під тиском структур ЄС Україна поступово реформує власні державні та громадські інститути. Але в рамках цих інститутів та під їх впливом повинен реалізовуватись людський капітал, без чого неможлива повноцінна модернізація. Міграція – неодмінний супутник модернізації, це її закономірний наслідок і один з факторів подальших перетворень. Але для збереження і зростання людського капіталу держава повинна сформувати ефективну міграційну політику, створити умови для використання позитивних наслідків міграції і для доповнення еміграції рееміграцією та імміграцією.

Список використаних джерел

1. *Р. Инглхарт*. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/I/1997-4-2 Ingleheart_Postmodern.pdf
2. *Хантингтон С.* Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
3. *World Values Survey* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>
4. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / П. Штомпка / Пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
5. *Критц М.* Международная миграция при множественности стран назначения / М. Критц // Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С. 112–129.
6. *Баччи М. Л.* Демографическая история Европы. Серия “Становление Европы”. Перевод с итальянского А. Миролобовой СПб.: Александрия, 2010. – 304 с.
7. *Массей Д.* Синтетическая теория международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С. 112–129.
8. *Бутко М., Дерій Ж.* Людський капітал в контексті глобальних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/src/2012_7/127.pdf
9. *The Human Capital Report 2016* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/HCR2016_Main_Report.pdf
10. *Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nber.org/chapters/c4126.pdf>
11. *Скорицина О.* – Погребна. Соціально-психологічний портрет студентської молоді м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/polisoc/article/view/2452/2724>
12. *Осацька Ю.* Сучасний стан та особливості зовнішньої трудової міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
13. *Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf
14. *Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні, 2016 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf 15. *Міграційні настрої населення України, вересень 2016 р.* Соціологічна група "Рейтинг" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/getfile/227/rg_migration_092016_press.pdf.

Юрий Марусик

**МИГРАЦИОННЫЕ НАСТРОЕНИЯ СТУДЕНТОВ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНЫ**

(НА ПРИМЕРЕ НУ "ЛЬВОВСКОЯ ПОЛИТЕХНИКА")

В статье на примере НУ "Львовская политехника" освещены миграционные настроения студентов сквозь призму модернизации страны в течении первых десятилетий ее независимости.

Ключевые слова: Украина, модернизация, миграция, студенты, потенциал, ценности, "Львовская политехника".

Yuriy Marusyk

**MIGRATORY MOOD OF STUDENTS IN THE LIGHT OF THE MODERNIZATION
OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF NU "LVIV POLYTECHNIC")**

On the example of NU "Lviv Polytechnic", the article illustrates the migratory moods of students in the light of country modernization during the first decades of its independence.

Key words: Ukraine, modernization, migration, students, potential, values, "Lviv Polytechnic".